

Bijlagen

Bijlage 1: Statement of Outstanding Universal Value

Bijlage 2: Inventarisatie archeologische vindplaatsen

Bijlage 3: Kaart geplande ontwikkelingen

Bijlage 1: Statement of Outstanding Universal Value

Outstanding Universal Value

Brief synthesis

Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes ran for 400 km along the Lower Rhine, along the north-eastern boundary of the Roman frontier province of Germania Inferior (Lower Germany), from the Rhenish Massif south of Bonn (Germany) to the North Sea coast (the Netherlands). For more than 450 years from the late 1st century BC, it protected the Roman Empire against Germanic tribes. The first military bases were built in the last decades BC for the conquest of Germanic territories across the Rhine. Once this ambition had failed the left river bank was converted into a fortified frontier. Military installations of varying types and sizes and associated civil structures and infrastructures were built on the edge of the river. The frontier shared the phased disintegration of the Western Roman Empire until the mid-5th century. The remains of the Frontier illustrate the important impacts of the Roman military presence on the landscape and society of the periphery of the Empire.

The serial property of 102 component parts in 44 clusters illustrates the innovative responses of Roman military engineers to the challenges posed by the dynamic landscape of a lowland river, as witnessed by the positioning and design of the military installations and by water management works. Large early bases and small later strongholds are represented, reflecting strategic adaptation and development of military engineering. These first military bases represent the very beginning of the linear perimeter defence of the Roman Empire, which would develop into a coherent frontier system extending over three continents in the 2nd century AD. The wetland conditions have led to an outstanding preservation of timber and other organic remains, providing unparalleled insights into military construction, shipbuilding, logistics and supply of the Empire.

Criterion (ii): The extant remains of Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes constitute significant elements of the Roman Frontiers present in Europe. With its legionary fortresses, forts, fortlets, watchtowers, linked infrastructure and civilian architecture, it exhibits an important cultural interchange at the height of the Roman Empire, through the development of Roman military architecture, extending the technical knowledge of construction and management to the very edges of the Empire. It reflects the imposition of a complex frontier system on the societies of the north-western part of the Roman Empire, introducing military installations and related civilian settlements, linked through an extensive supporting network. The frontier did not constitute an impregnable barrier, but controlled and allowed the movement of peoples including civilians and merchants, and profound changes and developments in settlement patterns, architecture, landscape design and spatial organisation.

Criterion (iii): As part of the Roman Empire's system of defence, the Lower German Limes bears an exceptional testimony to the maximum extension of the power of the

Roman Empire through the consolidation of its north-western frontiers. The Frontier constitutes a physical manifestation of Roman imperial policy, and the spread of Roman culture and its traditions – military, engineering, architecture, religion, management and politics. The large number of human settlements associated with the defences contribute to an understanding of how soldiers and their families lived in this part of the Roman Empire.

Criterion (iv): Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes was the earliest linear frontier of the Roman Empire, created as an answer to Rome's inability to control its northern neighbours by means of diplomacy. Its military installations illustrate the development of the large operational bases of a field army to the smaller installations required by an extended frontier line. Situated in an area which has always been a wetland, with outstanding preservation conditions, Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes exhibits water management strategies and constructions employed by the military command of the Roman Empire. The component parts contain organic materials and artefacts bearing information of exceptional value to understandings of frontier life and on vanished traditions such as river boat building.

Integrity

The component parts of the serial property have been selected to represent the linearity and attributes of the Frontier, demonstrating the early development of the perimeter defence. They include the range of military installations and associated structures of a frontier system, explaining its functioning and development. The general state of conservation is good to very good. Most archaeological materials and structures are buried and are not exposed to significant threats. The component part boundaries and buffer zones are generally appropriate, although a number of minor revisions to the boundaries and buffer zones are recommended.

Authenticity

The archaeological sites that comprise the Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes have a high level of authenticity. Virtually all the remains were buried during or soon after the Roman period and have been protected from later developments. The authenticity of form and design of nearly all elements is unaffected by changes after the Roman period. Stone walls, timber and organic remains have been preserved to a high level. The location and setting of the elements of the frontier have in most cases changed considerably by changes to the Rhine and changes in land use, including urbanisation. At four sites the present setting is reminiscent of the Roman landscape. Reconstructions occur at five sites and at others, interpretive visualisations have been established.

Protection and management requirements

The transnational serial property is legally protected by national and state laws on heritage protection of Germany (federal states of North Rhine-Westphalia and Rhineland-Palatinate) and the Netherlands. Management is coordinated by a joint Dutch-German Management Group, which is overseen by an Intergovernmental Committee. The joint Management Group sets out the main lines of the management and supervises the implementation of the national management plans and the periodic reporting, based on a Joint Declaration. The management organisation will cooperate with counterparts of the existing and future inscribed segments of the Frontiers of the Roman Empire. A framework for this international cooperation is provided by the Frontiers of the Roman Empire World Heritage Cluster set up in 2018 to support international collaboration in those fields relevant to the overall management and development of the Frontiers of the Roman Empire in Europe as World Heritage.

The Management Plan is strategic and high-level, and sets out the elements required for a common framework for the transnational serial property. Much of the needed detail will be developed at a later stage, including the development of individual site management plans. Recommendations for strengthening the management include the development of frameworks for research, interpretation and sustainable tourism, and establishment of Heritage Impact Assessment processes (for the component parts in Germany). Development of policy guidance on reconstructions and visualisations should be advanced through the transnational cooperation mechanisms established for the Frontiers of the Roman Empire.

Bijlage 2: Inventarisatie archeologische vindplaatsen

Inventarisatie archeologische vindplaatsen in een straal van 2 km rond De Woerd, Valkenburg, Gemeente Katwijk

Inhoudsopgave

1	Castellum.....	3
2	Marktveld.....	5
3	Veldzicht.....	7
4	Weerdkampen	8
5	De Woerd	10
6	Limesbuurt/BPD.....	13
7	1 ^e Mientlaan	18
8	Nieuw Valkenburg Perceel 2	19
9	Legioenskamp (Nieuw Valkenburg, Perceel 1)	21
10	Rijnvaart/Frederiksoord.....	23
11	Joghtlust	24
12	Nieuw Valkenburg Vindplaats 2	26
13	Oegstgeest Nieuw Rhijngeest-Zuid	28
14	Knooppunt Ommedijk	30
15	Valkenburgse Meer	32
16	Boerderij Torenvliet.....	34

1 CASTELLUM

Giffen, A.E. van, 1944a: De Romeinsche castella in den dorpsheuvel te Valkenburg aan de Rijn (Z.H.) (Praetorium Agrippinae) I: De opgravingen in 1941. *Vijf en twintigste, zes en twintigste, zeven en twintigste en acht en twintigste Jaarverslag van de Vereeniging voor Terpenonderzoek over de Vereenigingsjaren 1 mei 1940 tot 30 april 1941, 1 mei 1941 tot 30 april 1942, 1 mei 1942 tot 30 april 1943 en 1 mei 1943 tot 30 april 1944*, 1-316.

Giffen, A.E. van, 1948: Inheemse en Romeinse terpen. Opgravingen in de dorpswierde te Ezingen en de Romeinse terpen van Utrecht, Valkenburg Z.H. en Vechten. *Negen en twintigste, dertigste, een en dertigste en twee en dertigste Jaarverslag van de Vereeniging voor Terpenonderzoek over de Vereenigingsjaren 1 mei 1944 tot 30 april 1945, 1 mei 1945 tot 30 april 1946, 1 mei 1946 tot 30 april 1947 en 1 mei 1947 tot 30 april 1948*, 1-66.

Giffen, A.E. van, 1948: De Romeinsche Castella in de dorpsheuvel te Valkenburg aan den Rijn (Z.H.) (Praetorium Agrippinae), I: De opgravingen in 1941, *Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 25-28, 1940-1944, 1-316.

Giffen, A.E. van, 1953a: De Romeinse castella in de dorpsheuvel te Valkenburg aan de Rijn (Z.H.) (Praetorium Agrippinae) II. De opgravingen in 1942-'43 en 1946-1950. *Drie en dertigste, vier en dertigste, vijf en dertigste, zes en dertigste en zeven en dertigste Jaarverslag van de Vereeniging voor Terpenonderzoek over de Vereenigingsjaren 1 mei 1948 tot 30 april 1949, 1 mei 1949 tot 30 april 1950, 1 mei 1950 tot 30 april 1951, 1 mei 1951 tot 30 april 1952 en 1 mei 1952 tot 30 april 1953*, 1-209.

Giffen, A.E. van, 1955: De Romeinsche Castella in de dorpsheuvel te Valkenburg aan den Rijn (Z.H.) (Praetorium Agrippinae), II: De opgravingen in 1942-1943 en 1946-1950, *Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 33-37, 1948-1953, 1-209.

Glasbergen, W., 1972: *De Romeinse castella van Valkenburg Z.H. De opgravingen in de dorpsheuvel in 1962*, Amsterdam (Cingula 1).

Scriptie uitwerking deel van castellum.

In Archis is het onderzoek naar het *castellum* opgenomen onder meldingsnummer 3281175100 en 3169136100.

Het Valkenburgse castellum is rond 39/40 na Chr. aangelegd. Een groot deel is halverwege de vorige eeuw onderzocht door van Giffen en in delen gepubliceerd in jaarverslagen van de *Vereeniging voor*

Terpenonderzoek. Er kunnen minstens zes maar mogelijk zeven verschillende bouwfases onderscheiden worden, waarvan de laatste drie deels in steen zijn uitgevoerd. Het *castellum* beslaat een terrein van 150 bij 170 meter. Ongeveer driekwart van het verdedigingswerk is archeologisch onderzocht. Maar dat wil niet zeggen dat het resterende deel onbelangrijk is, temeer daar we niet weten wat er precies tijdens het archeologisch onderzoek is achtergebleven in de bodem; bijvoorbeeld de resten van de omgevallen tufstenen ommuring. Om die redenen, en de in hoge mate bijzonder goede conservering van organische resten in de grond, is het gehele terrein inclusief een bufferzone samen met 18 andere locaties in Nederland op de UNESCO-werelderfgoedlijst geplaatst van de Nedergermaanse Limes.

De eerste bewoners van het oorspronkelijke *castellum* waren manschappen van een zogenaamd *Cohors equitata*, een 'bereden cohort' (*Cohors III Gallorum equitata*). Het castellum lijkt tussen 260 en 275 te zijn verlaten, maar in de 4^e eeuw weer in gebruik te zijn genomen. Toen zijn binnen het fort drie *horrea* gebouwd wat zou wijzen op het belang van Valkenburg als een doorvoerplaats voor graan van of naar Brittania in de 4^e eeuw.

2 MARKTVELD

Bult, E.J. & D.P. Hallewas (red.), 1986: *Graven bij Valkenburg, I. Het archeologisch onderzoek in 1985, Delft.*

Bult, E.J. & D.P. Hallewas (red.), 1987: *Graven bij Valkenburg, II. Het archeologisch onderzoek in 1986, Delft.*

Bult, E.J. & D.P. Hallewas (red.), 1990: *Graven bij Valkenburg, III. Het archeologisch onderzoek in 1987 en 1988, Delft.*

Dierendonck, R.M. van, D.P. Hallewas & K.E. Waugh (red.), 1993: *Marktveld. The Valkenburg excavations 1985-1988. Nederlandse Oudheden 15 (ROB).*

De onderzoeken op Marktveld en Veldzicht zijn in Archis geadministreerd onder onderzoeksmeldingen 2003853100, 2019316100 en 2075830100. Het is uit de documentatie van Archis niet precies duidelijk welk meldingsnummer bij welk onderzoeksgebied hoort.

Het kampdorp of *vicus* rondom het *castellum* wordt gevormd door de onderzoeksgebieden Veldzicht, Marktveld/Weerdkampen en De Woerd. Mogelijk gaat het om meer dan één *vicus* aangezien met name het terrein De Woerd op ruim 1 km afstand van het fort in het dorp lag, hetgeen meer dan aanzienlijk is. In alle vier de opgravingslocaties is de limesweg teruggevonden, die de spil lijkt te zijn waarlangs de activiteiten zich concentreerden. Ruim 500 m ten zuiden van het *castellum*, ter hoogte van het Marktveld, lag tussen de Rijn en de limesweg een zone die oorspronkelijk in eerste instantie een overwegend militaire functie had. Aangetroffen zijn o.a. graanopslagstructuren (*horrea*), een klein fort (*Kleinkastell* of *Fortlet*) en meerdere, elkaar in de tijd opvolgende wachttorens. Na verloop van tijd werd de Romeinse weg vernieuwd en rond 123/124/125 na Chr. opnieuw gebouwd, ditmaal van forse eikenhouten palen. Een aantal decennia later verschenen er forse langgerekte huizen die het meest lijken op boerderijplattegronden. Echte *vicus*-huizen in de zin van woonwerkgebouwen met een vermoedelijke winkel of shop aan de straatzijde, zijn niet aangetroffen. Het karakter van de nederzetting is daarmee meer ruraal dan civiel, maar van een echte landelijke lay-out zoals elders op het platteland lijkt dan ook weer niet echt sprake. Nog verder van de Rijn af en door een sloot gescheiden van het militaire terrein lag een rurale nederzetting met een landelijk karakter. De greppels van dit gebied betreffen waarschijnlijk kavelsloten en daartussen zijn op onregelmatige afstand van elkaar zo nu en dan wat boerenerven aangetroffen maar ook een fiks aantal sporen waarvan niet vaststaat wat ze omvatten of waaraan betekenis kon worden gegeven.

Smits, L., 2006: *Leven en sterven langs de Limes. Het fysisch-antropologisch onderzoek van vier grafveldpopulaties uit de noordelijke grenszone van Germania inferior in de Vroeg- en Midden- Romeinse tijd.* Dissertatie, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam.

Aan de noordzijde van de *vicus* op het Marktveld lag een grafveld met minimaal 400 crematie- en 150 inhumatiegraven. Het is het grootste tot nu toe opgegraven grafveld in het westen van Nederland en waarschijnlijk het enige dat in een zo duidelijk verband staat met een *castellum* en de daarbij behorende *vicus*. De diversiteit aan grafvormen kan wijzen op een verschillende etnische achtergrond van de overledenen, waarbij sprake is van personen van lokale komaf, maar ook van mensen afkomstig uit het Gallisch gebied en de Balkan. Het grafveld lag vermoedelijk aan weerszijden van de weg tussen de *vicus* en het *castellum*, maar door latere erosie is dit niet meer met zekerheid vast te stellen. De westelijke begrenzing van het grafveld is (nog) niet bekend. Voorlopig onderzoek geeft de indruk dat het grafveld in gebruik is geweest vanaf de tweede helft van de 1^e eeuw tot aan het begin van de 3^e eeuw. Opvallend is het grote aantal inhumaties voor een grafveld uit deze periode. Bij de 150 inhumaties gaat het in ongeveer honderd gevallen om kinderen. Aan de graflegging van sommige van de volwassenen lijkt weinig of geen aandacht te zijn besteed (buikligging, vreemde poses), hoewel de meeste er gewoon 'netjes bij liggen'. Bij vrijwel alle inhumaties ontbreken grafgiftten. Op het Marktveld zijn enkele paardengraven blootgelegd, waarvan minstens twee in het grafveld.

Nabij het *castellum* kennen we eveneens wat begravingen, waarvan sommige zeer opmerkelijk. Het gaat bijvoorbeeld om de vondst van drie onthoofde lichamen, die met zorg zijn begraven onder de oudste bouwfases van het *castellum*. Zij worden geïnterpreteerd als een bouwoffer (Van Giffen 1955, 100 en voetnoot 1), maar dat is verre van zeker omdat het ook kan gaan om reguliere begravingen die dateren van voor de aanleg van het *castellum* op deze plaats.

3 VELDZICHT

Vos, W.K. & J.J. Lanzing, 2000: *Valkenburg Veldzicht. Onderzoek 1994-1997(ROB). RAM-rapport 78.*

Polak, M. & T. de Groot (red.), 2009: *Vondsten langs de Limes. RAM-rapport 167.*

De onderzoeken op het terrein Veldzicht zijn niet apart ‘benoemd’ in Archis. Vermoedelijk heeft één van bovenstaande meldingsnummers (catalogusnummer 2) betrekking op het onderzoek Veldzicht.

Tussen het castellum en het Marktveld bevindt zich het terrein Veldzicht. De opgraving die hier in 1996-1997 is uitgevoerd, heeft naast een sectie van de limesweg (twee fasen) ook een aantal plattegronden van éénbeukige gebouwen aan het licht gebracht. Het is niet duidelijk welke functie deze gebouwen hadden. Naar de plattegronden te oordelen zijn het in ieder geval geen lokale woonstalhuizen, maar het is ook niet zeker of zij een uitgesproken Romeins karakter hadden. Noch de interieurs, noch de vondsten leveren duidelijke aanwijzingen over de functie van de gebouwen.

Onder één van de huizen is een crematiegraf aangetroffen; dit moet wel van vóór het eerste kwart van de 2e eeuw stammen. Daarnaast zijn op Veldzicht drie paardengraven aangetroffen, waarvan één waarschijnlijk uit het midden van de 1e eeuw stamt en de anderen uit het midden van de 2e eeuw. Opvallend is de relatief late datering van de nederzetting Veldzicht in vergelijking met die van De Woerd (onder) en het Marktveld (boven). De gebouwen staan op een perceel dat in de eerste kwart van de 2^e eeuw is opgehoogd en in het begin van de 3e eeuw door erosie ongeschikt werd voor bewoning. Veldzicht lijkt daarmee wat later in gebruik te zijn genomen en eerder te zijn verlaten dan De Woerd en het Marktveld. In de ondergrond bevonden zich diverse restgeulen uit verschillende perioden, maar aan de zuidzijde van het wegtracé, richting de opgraving van het Marktveld, zijn palenrijen van een kunstwerk gevonden die waarschijnlijk geïnterpreteerd moeten worden als de aanzet van een bruggenhoofd in de richting een actieve geul.

4 WEERDKAMPEN

Loopik, J. & W. K. Vos (red.), 2021: *Weerdkampen. Graven bij Valkenburg Z.H. ADC Rapport 5400/ ADC Monografie 29.*

Het onderzoek van ADC op de locatie Weerdkampen is in Archis geadministreerd onder meldingsnummer 4566216100. Het betreft een van oorsprong proefsleuvenonderzoek dat is uitgegroeid tot een opgraving.

In de 1^e eeuw na Chr. (Fase 1) strijkt het Romeinse leger neer in een legioenskamp ter hoogte van het oude Marinevliegkamp Valkenburg (zie onder catalogusnummer 8). Het terrein met toponiem Weerdkampen ligt binnen de omwalling van deze vroege militaire zone. In dezelfde periode wordt het *castellum* ten noorden van Weerdkampen/Marktveld aangelegd (Nr 1). Het feit dat er houtbouw op het binnenterrein van de *castra* is geplaatst en de vrij robuuste bouw van de verdedigingswerken, wijst op een verblijf dat langer duurde dan ‘van tijdelijke aard’, mogelijk van een of enkele jaren. Wanneer het legioenskamp (deels) in onbruik raakt is vooralsnog niet bekend, maar de militaire occupatie ter hoogte van Marktveld-Weerdkampen loopt in ieder geval door tot in het tweede decennium van de 2^e eeuw (Fase 2). Na een reeks heftige overstromingen (Fase 3), die onder andere de oudste Romeinse weg en het grafveld op het Marktveld eroderen, verdwijnt de militaire aanwezigheid. Hiermee lijkt er wat betreft bewoning een hiaat te zijn ontstaan dat tot aan het eind van de 2^e eeuw duurt (Fase 4), tenzij de veronderstelde dateringen van Marktveld kloppen en er direct aansluitend wordt gewoond. In deze periode is de Romeinse weg vernieuwd en kennen we van vier verschillende wegpalen de slagstempels van de Cohors II Civitas Romanorum. Deze eenheid heeft zich hoogstwaarschijnlijk beziggehouden met de logistiek van het bouwhout vanuit de Ardennen, en mag niét als een bezetting worden gezien van het *castellum* in Valkenburg. Aan het eind van de 2e eeuw staan er hooguit enkele gebouwen aan de noordzijde van het terrein, dicht bij de zogenaamde Marktveldgeul.

In de daaropvolgende Fase 5 groeide de locatie uit tot volwaardige nederzetting, waar de bewoners in ieder geval hebben kunnen voorzien in hun eigen bestaan. Er zijn in totaal acht boerderijen, een mogelijk heiligdom en enkele bijgebouwen opgericht. In de laatste bewoningsfase kwamen er nog eens vier boerderijen en drie bijgebouwen bij, hoewel een aantal van de gebouwen uit de voorgaande fase hiervoor waren afgebroken. Samengevat draaide de nederzetting voornamelijk op het houden van runderen, het verwerken van graan (zelf verbouwd en/of aangevoerd), visvangst en het fokken van paarden. Deze activiteiten zijn duidelijk gericht op een surplusproductie, waarschijnlijk bedoeld om het *castellum* en *vicus* te ondersteunen. Andere ambachten, voornamelijk been- metaal- en houtbewerking, worden slechts beperkt beoefend en moeten voornamelijk gezien worden als huisvlijt. Een ietwat vreemde eend in de bijt is de steenhandel. Maar het is bij lange na niet zeker of dit daadwerkelijk aan de orde is geweest.

Bij de interpretatie van zowel de nederzetting Marktveld-Weerdkampen als de *vicus* De Woerd (zie onder) valt op dat beide onderling voornamelijk een aanvullend karakter lijken te hebben. Marktveld-Weerdkampen heeft duidelijk een meer agrarische functie, terwijl de Woerd is opgezet als ambachtelijke- en handelsnederzetting. Het *castellum* en de *vicus* zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden binnen een groter geheel, maar mogelijk was er sprake van twee *vici* (en kan in dat licht ook gedacht worden aan twee versterkingen waarvan de tweede nog niet is aangetroffen). Dat de bewoners van Marktveld-Weerdkampen voornamelijk (zo niet uitsluitend) graan, vlees, vis en paarden produceerden voor de soldaten en bewoners van het *castellum* is evident. Het mag duidelijk zijn dat de microregio en het bewoningslint bestond uit verschillende componenten die functioneel op elkaar waren afgestemd.

5 DE WOERD

Sarfatij, H., 1977: Valkenburg (ZH): Excavations at the Woerd (*Praetorium Agrippinae?*) in 1972: A Preliminary Report, in: D. Haupt & H.G. Horn (Hrsg.), *Studien zu den Militärgrenzen Roms, II: Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior, Köln (Beihefte der Bonner Jahrbücher, 38), 159-67.*

Bult, E.J., J. van Doesburg & D.P. Hallewas, 1990: De opgravingscampagne in de Vroeg-Middeleeuwse nederzetting op De Woerd bij Valkenburg (Z.H.) in 1987 en 1988, in: E.J. Bult & D.P. Hallewas (red.), *Graven bij Valkenburg, III: Het archeologisch onderzoek in 1987 en 1988, Delft, 146-166.*

Vos, W.K. & E. van der Linden, 2011: De Woerd. Rondom Romeinse rijtjeshuizen. Archeologisch onderzoek naar de Romeinse vicus van Valkenburg (ZH) De Woerd (Hazenbergh Archeologische Series 2, Leiden).

Dijkstra, M., 2011: Rondom de mondingen van Rijn en Maas. Landschap en bewoning tussen 3e en 9e eeuw in Zuid-Holland, in het bijzonder de Oude Rijnstreek, Leiden.

De onderzoeken op De Woerd zijn onder een reeks aan onderzoeksmelding nummers verwerkt in Archis (2831714100, 2865621100, 3105194100, 2830872100, 2872960100). Van de eerste onderzoeken in 1927 door RMO tot aan een recentelijk proefsleuvenonderzoek door IDDS (4722716100)

De oudste bewoningssporen op de site Valkenburg-De Woerd, gelegen op ruim een kilometer afstand van het *castellum* in Valkenburg, dateren van rond het midden van de 1^e eeuw. In die periode bevond zich op het terrein een opslag of overslagpunt, voorzien van kadewerken. Op het terrein zijn meerdere opslaggebouwen aangetroffen. De aard van de bebouwing in de vroegste fase lijkt sterk op die in Valkenburg- Marktveld en Vechten, waarbij opslaggebouwen ook een belangrijke rol spelen (Bult en Hallewas 1986, 19-22; Zandstra en Polak 2012, 71). De gebouwen in Valkenburg-Marktveld en Vechten worden in een militaire context geplaatst, waardoor dit voor Valkenburg-De Woerd ook aangenomen kan worden. Een relatie met het legioenskamp op Voormalig Marinevliegkamp Valkenburg wordt nu onderzocht in het door NWO-gehonoreerde project 'Romeinen aan de Rijnmond'.

Vanaf de periode 80-90 maar vooral vanaf het midden van de 2^e eeuw ontwikkelde de nederzetting zich tot een typische *vicus* met een dichte bebouwing met langgerekte *striphouses*. Die woon/winkel/werkhuizen met afmetingen van ca. 7-10 m breed en minimaal 20 maar meestal wel 40 m lengte met achterliggende tuinen met kuilen/waterputten/schuurtjes, zijn in hoge mate karakteristiek voor Romeinse *vici*. Ze zijn in verschillende fasen aantoonbaar gebleken waarbij de overgang van fasen onder meer bepaald is door tweemaal een brand, gelet op de oranjegekleurde verbrande leem in veel gebouwwanden en andere

grondsporen. Mogelijk bevindt zich nog een perceel verder westelijk van De Woerd 1972 alwaar de aanzet van een nieuwe rij woonhuizen is geconstateerd.

Hoewel niet aangetroffen, zijn er indirecte aanwijzingen dat de *vicus* van De Woerd bij een versterking heeft gelegen. Argumenten hiervoor zijn de aanleg van de *vicus* op ruim 1 km afstand van het castellum in het dorp, wat vergeleken met andere *vici* een veel te grote afstand is om aan elkaar te koppelen. Het gaat om dichte bebouwing op een terrein dat opgehoogd werd klaarblijkelijk op deze plaats moest liggen. Ook de veronderstelde omvang van de *vicus*, ongeveer vijf hectare, wijst op een vermoede aanwezigheid van een nabijgelegen militaire versterking, temeer daar *vici* bij andere *castella* ongeveer even groot zijn. Het is dus niet uitgesloten dat zich op de Woerd een volledig *castellum* heeft bevonden. Verder is er aardig wat militaria aangetroffen, die zouden kunnen wijzen op militairen in de omgeving – hoewel veteranen ook in aanmerking komen –, zoals een bijzondere scheenplaat uit het einde van de 2^e eeuw dateert en enige militaire *graffiti* op *terra sigillata*.

Tot slot is het voorkomen van veel bakstenen geschut kogels en de relatief grote aantallen militaire baksteenstempels opmerkelijk. De Woerd is tot begin 3^e eeuw in gebruik geweest en uiteindelijk (voor de tweede keer?) door brand verwoest.

Voor wat betreft de (vroeg) Middeleeuwen is het onderzoek van Bult, Van Doesburg & Hallewas (1990) lange tijd bepalend en richtinggevend geweest. Het synthetiserend onderzoek van Dijkstra heeft daar inzichten aan toegevoegd en De Woerd in een breder kader geplaatst rondom de monding van de Rijn. Mogelijk continueerde de vroegmiddeleeuwse bewoning vanuit de Romeinse tijd maar waarschijnlijker is het dat er een bewoningloze periode heeft bestaan tot aan de (vroeg)Karolingische tijd. Vanaf dan zijn bewoningsresten aangetroffen van (huis)plattegronden, greppels, kuilen en andere nederzettingselementen. Die bewoning verplaatste zich mogelijk mee met het verloop van de Oude Rijn, waarvan een meanderbocht opschoof in noordoostelijke richting.

De nederzetting op De Woerd is vrijwel gelijktijdig met de nederzetting Rhijngeest (zie onder). Het is wellicht mogelijk dat Valkenburg de Woerd en Oegstgeest Rhijngeest direct met elkaar te maken hebben gehad. Rond de 12^e eeuw is vermoedelijk de Rijndijk aangelegd, de tegenwoordige Hoofdstraat-Voorschoterweg. Kaartmateriaal over deze periode ontbreekt zodat exacte bewoning moeilijk te duiden is. Volgens sommigen is het aannemelijk dat De Woerd tot de Late Middeleeuwen als een apart buurtschap heeft gefunctioneerd en geen deel uitmaakte van het dorp Valkenburg, totdat bewoning aan het begin van de 13^e eeuw meer verspreid raakte.

Langeveld, M., 2019: *Waardestellend onderzoek d.m.v. proefsleuven De Woerd, Valkenburg Gemeente Katwijk. IDDS Archeologie rapport 2216.*

In opdracht van de provincie Zuid-Holland is van 16-01 t/m 18-01 2019 een waardestellend onderzoek d.m.v. proefsleuven uitgevoerd in onderzoeksgebied De Woerd in Valkenburg, gemeente Katwijk. Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van de nominatie van het Nederlands limesdeel als UNESCO werelderfgoed. Belangrijkste doel van het onderzoek was het vaststellen/waarderen van de archeologische waarden op het terrein. Er zijn in totaal vier putten aangelegd verspreid over het terrein. De plaatsing is bepaald in overleg met het bevoegd gezag en aan de hand van de resultaten van het booronderzoek. Opmerkelijk is dat er in de twee zuidelijke putten (ten zuiden van een op grond van eerder onderzoek aangetroffen geul) geen archeologische waarden zijn aangetroffen. In de twee noordelijke putten is dit anders. In de oostzijde van de putten zijn resten van een geul aangetroffen die het onderzoeksgebied diagonaal (van noordoost naar zuidwest) doorsnijdt. Op de oostelijke oever zijn diverse sporen aangetroffen in de vorm van greppels en enige kuilen. Met name in de zuidelijke put (put 3) is een aantal grote kuilen aangetroffen, die waarschijnlijk als waterkuil gediend hebben. Overtuigende sporen van gebouwen zijn niet geïdentificeerd. De aangetroffen sporen en vondsten doen vermoeden dat er sprake is van een randzone van een vicusterrein uit de late 2^e en 3^e eeuw. De verstoringsgraad van het terrein is gering en de kwaliteit van de sporen en het vondstmateriaal kan als goed tot zeer goed worden gekwalificeerd. Voor vondstmateriaal van organische oorsprong is de (verwachte) kwaliteit eveneens hoog.

6 LIMESBUURT/BPD

Tol, A.J. & B. Jansen, 2012: *Sleuven door de delta van de Oude Rijn Plangebied Nieuw Valkenburg, gemeente Katwijk. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven. Leiden (Archol-rapport 172).*

Tol, A.J. & T. Beck, 2021: *Boren en sleuven in plangebied Locatie Valkenburg BPD te Valkenburg (gem. Katwijk). Inventariserend veldonderzoek, karterende en waarderende fase. Archol Rapport 575.*

Brattinga, J.J., R.C.A. Geerts & A.J. Tol, 2024: *Opgraving (DO) Valkenburg – Limesbuurt. Evaluatierapport.*

Op deze locatie is in eerste instantie al in 2009/2010 onderzoek gedaan. Het maakte onderdeel uit van het grootschalige proefsleuvenonderzoek op 'Vliegveld Valkenburg'. In 2020/2021 is een aanvullend proefsleuvenonderzoek uitgevoerd gevolgd door een opgraving in 2024. Omdat van de laatste alleen een evaluatierapport voorhanden is waarin (nog) geen relatie is gelegd met eerdere vindplaatsnummers worden zowel de resultaten van het IVO-P als de DO besproken. In Archis zijn aan de onderzoeken de meldingsnummers 2271891100, 4929518100 en 5464799100 gekoppeld.

Vindplaats 1

Direct ten westen van het plangebied PLV-BPD ligt vindplaats 1. Het betreft een nederzittingscomplex met huisplaats, akkerareaal en weidegronden uit de late prehistorie (Late Bronstijd-Vroege IJzertijd). Mogelijk is ook sprake van een gebruiksfase in de Late IJzertijd-Romeinse tijd. De oostelijke randzone van vindplaats 1 loopt tot in onderhavig plangebied door. Mogelijk bevinden zich hier resten van de periferie van huisplaats X16 en bijbehorende akkers en weidegronden.

Vindplaats 9

Vindplaats 9 ligt eveneens direct ten westen van plangebied PLV-BPD. De vindplaats bestaat uit een bundel van vier parallelle grachten of greppels met een ZW-NO oriëntatie. De greppels hebben een breedte van 2,5 m en een diepte van ruim 1 m. Tussen de greppels bevinden zich stroken van 2,5 m breed met een plaggenstructuur die duiden op de aanwezigheid van wallichamen tussen de greppels. Ook plaggen in de greppelvullingen wijzen op de aanwezigheid van wallichamen. Stratigrafisch zijn de greppels aan het deklandschap gerelateerd. Uit de greppels zelf is een grote variëteit vondsten afkomstig, waaronder Romeins gedraaid importaardewerk, handgevormd aardewerk, bot, steen en mogelijk dakpanfragmenten. In het noorden doorsnijdt een van de greppels van dit systeem een andere greppel met Romeins vondstmateriaal (vindplaats 20). Daarmee lijkt vindplaats 9 niet tot de Vroeg-Romeinse tijd te behoren,

maar eerder tot de Midden- of Laat-Romeinse tijd. Het greppelsysteem was over een afstand van 100 m te volgen.

Vindplaats 16

Vindplaats 16 bestaan uit twee greppelsystemen die stratigrafisch gezien gekoppeld zijn aan de top van het deklandschap. Een greppelsysteem is rechthoekig van vorm met afmetingen van 42 bij 16 m (spoor 8) en in het midden van de noordzijde een onderbreking. Binnen de rechthoekige greppel is een 9,5 m lange, 'losse' greppel aangetroffen die haaks staat op de lange zijde (spoor 9). Beide greppels hebben een enigszins gelaagde (natuurlijke) opvulling met boven in een kleipakket dat als nazak kan worden beschouwd. Gezien de afmetingen en vorm ligt allereerst een interpretatie als erfafscheiding voor de hand. Het ontbreken van vondsten in de greppel en paalsporen op het binnenterrein doet dan wel wat vreemd aan, waarbij moet worden opgemerkt dat beide elementen slechts beperkt zijn onderzocht. Een tweede mogelijke interpretatie is die van veekraal.

Het tweede greppelsysteem betreft enkele parallel lopende greppels (diepte 0,8 – 1,4 m) die over een afstand van 75 m te volgen zijn. De 3 m brede greppel – die een tweefasige opbouw heeft - eindigt in het zuiden in een ZW-NO georiënteerde even brede greppel. Over de functie van het greppelsysteem valt niet veel te zeggen omdat de greppels in noordelijke noch westelijke richting gevolgd konden worden. Beide greppelsystemen zijn vanaf de top van het dekpakket ingegraven en doorsnijden daarbij de hierin aanwezige vondstrijke laklaag. Ter plaatse van de rechthoekige greppel bleek in de laklaag veel vondstmateriaal aanwezig waarvan de jongste component grofweg in de 2^e eeuw thuishoort. Dit betekent dat de greppels vanaf de 3^e eeuw kunnen dateren. Een terminus ante quem levert een vergelijking van de greppels met de percelering op de historische kaarten van het gebied. Hieruit blijkt dat de greppels geen overeenkomsten hebben met de huidige percelering die in oorsprong uit de Late Middeleeuwen stamt. Op grond van beide aanwijzingen kunnen de greppelsystemen globaal in de Laat - Romeinse tijd of de Vroege Middeleeuwen geplaatst worden. Dit betekent dat het greppelsysteem mogelijk gelijktijdig is met de greppels van vindplaats 13.

Vindplaats 21

Vindplaats 21 bevindt zich in het noorden van het plangebied. Hier zijn onder de door kleiwinning diep verstoorde dekafzettingen twee paalsporen aangetroffen. Van de paalsporen resteerde door de diepe verstoringen niet veel meer dan 10 cm, maar oorspronkelijk moeten de sporen echter een diepte van ca. 1 m hebben gehad. De paalsporen liggen op een onderlinge afstand van 30 cm en behoren waarschijnlijk toe aan een vrijwel geheel verstoorte gebouwplattegrond. Een uitbreiding van de werkput heeft ook geen andere sporen opgeleverd. Dit bevestigt eerdere waarnemingen in dit gebied dat het Romeinse-sporen-

niveau grotendeels is verdwenen. Onder in de paalsporen zijn twee Romeinse munten van koper aangetroffen, waarvan er een in de periode 161-164 na Chr. is geslagen. Mogelijk gaat het om bouwoffers.

Verband houdend met Marktveld-Veldzicht op BPD terrein:

Site W15

Ter hoogte van site W15 is in de dekafzettingen een vegetatiehorizont aangesneden met ongeveer 60 scherven van zowel handgevormd als gedraaid aardewerk. Het aardewerk is over het algemeen niet nader te dateren dan Romeinse tijd. Enkele scherper te dateren scherven geven aan dat binnen het complex in ieder geval de 2^e eeuw is vertegenwoordigd. Omdat ook een aanzienlijk aandeel handgevormd aardewerk aanwezig is, lijkt echter ook 1^e-eeuws materiaal aanwezig. Er zijn geen sporen onder het vondstniveau aangetroffen. Wel is vastgesteld dat de greppels van vindplaats 16 door de vondstlaag heen snijden en dat site W8 door de vondstlaag wordt afgedekt.

Site W16

Deze site bestaat uit een vondstrijke vegetatiehorizont en enkele paal- en greppelsporen. De vondstlaag manifesteerde zich direct onder de top van de dekafzettingen. Onder de vondstlaag bevonden zich de sporen van enkele paalgaten en greppels die het zuidelijk vervolg van het greppelsysteem van W8 vormen. Het vondstmateriaal bestaat uitsluitend uit gedraaid aardewerk uit de Romeinse tijd (datering 75-260). In werkput 145 heeft kuil S5 een fragment van een Romeinse dakpan opgeleverd. De nabijgelegen greppels hebben geen vondsten opgeleverd, maar sluiten zoals gezegd aan op de greppels van site W8. De vondstloze sporen met een 'Romeins' uiterlijk in werkput 147 zijn ook tot site W16 gerekend.

Het Romeinse legerkamp

Tijdens de opgravingen die vanaf 2019 op het voormalig vliegveld plaatsvinden, is vastgesteld dat direct ten zuiden en zuidoosten van het plangebied PLV-BPD (vindplaatsen 7 en 8 en ten oosten daarvan) rond het jaar 40 na Chr. een groot legerkamp van bijna 20 hectaren groot heeft gelegen. Het kamp zelf ligt buiten onderhavig plangebied maar enkele van bovengenoemde sites kunnen er wel verband mee hebben gehouden. Hierbij denken we vooral aan het greppelsysteem W8/W16 dat op stratigrafische gronden in de Vroeg-Romeinse tijd of eerder lijkt thuis te horen.

Tijdens de opgraving in 2024 is er één en ander duidelijker geworden ten aanzien van het greppelsysteem. Het heeft eenzelfde oriëntatie en lay-out als het grootschalige perceleringssysteem van Perceel 2 (vindplaats 20). De greppels lijken het terrein op te delen in kavels (akkers/beweiding?). Daarnaast is er een jonger systeem aanwezig dat bestaat uit een reeks van greppels met een voornamelijk noordwest-zuidoost oriëntatie. Ze oversnijden de sporen uit de Romeinse tijd en ook de sporen van de geulen worden door deze greppels oversneden. Op basis van de stratigrafie en bijbehorende vondsten kunnen de greppels in de

Middeleeuwen worden gedateerd. Opvallend is dat ze uitkomen bij een hedendaagse sloot. Dat is een indicatie dat die sloot ooit deel heeft uitgemaakt van hetzelfde middeleeuwse verkavelingssysteem.

Centraal in het zuidelijk deel van de Limesbuurt bevindt zich een omgreppeld erf met boerderij uit de Romeinse tijd. De sporen vormen een aanwijzing dat nagenoeg het hele erf binnen de contouren van het onderzoeksgebied is opgegraven. Het erf wordt aan de noordzijde van de boerderij begrensd door de jongere fase van de restgeul. Langs de oever van de geul is op die plek ook veel (huishoudelijk) afval aangetroffen. In het oosten, zuiden en westen rondom de boerderij wordt het erf begrensd door een greppelsysteem waarvan de basis eenzelfde oriëntatie heeft als de gebouwplattegrond. Die greppels zijn relatief diep en ze zijn diverse keren opgeschoond, getuige de verschillende vullingen. Binnen de erfgreppels zijn ook andere greppelsporen aanwezig die het terrein opdelen in verschillende vakken die mogelijk dienden voor specifieke doeleinden zoals de aanleg van moestuintjes of als verzamelplaats voor vee.

De huisplattegrond zelf lijkt meerdere fasen te hebben, getuige onder andere de diverse wandgreppels. Ze zijn mogelijk de weerslag van verschillende gebouwen die achtereenvolgens op dezelfde locatie zijn gebouwd, of ze zijn het resultaat van een reparatie of verbouwing waarbij de indeling van de boerderij is aangepast of deze is uitgebreid. Een ander opvallend element is een tweetal parallel aangelegde greppels die vanuit de oostzijde van de boerderij richting de geul zijn aangelegd. Ze zijn ouder dan een aantal paalsporen van middenstaanders, getuige de oversnijding. Mogelijk behoren ze tot een soort toegangsweg van de eerste fase van het gebouw.

Op een afstand van ca. 40 ten noordoosten en ten zuidwesten van de plattegrond zijn twee kringgreppels aanwezig met een diameter van resp. 7,5 en 6,5 m. Op basis van de stratigrafie en het vondstmateriaal is nog niet duidelijk of deze twee structuren gelijktijdig zijn met de activiteiten op het erf in de Romeinse tijd. Ondanks dat de gebouwplattegrond wordt doorsneden door een recente sloot is duidelijk te zien dat de interne indeling van de structuur in de oostzijde anders is dan in het westelijk deel. Mogelijk wijst dat op verschillende activiteitenzones binnen de muren van de boerderij, zoals een woon-/ werkgedeelte en een stalgedeelte. Vergelijkbare gebouwen zijn eerder op Marktveld en Weerdkampen aangetroffen.

Vondstmateriaal uit de sporen van het gebouw en het omliggende erf geeft een goede indicatie van de datering van het geheel. Daarbij lijkt de nadruk te liggen op de tweede helft van de 2^e eeuw en de eerste helft van de 3^e eeuw. Datzelfde vondstmateriaal biedt ook een inzicht in de activiteiten die op het erf en in de boerderij plaatsvonden, zoals weefgewichten en divers gebruiksaardewerk.

In het westen van het onderzoeksgebied is een opvallende rechthoekige structuur aanwezig. Het gaat om een omgreppeld terrein van ca. 43 x 17,5 m groot. De greppel heeft centraal in de lange noordzijde een onderbreking van 7,7 m. Binnen het omgreppelde terrein is vooralsnog slechts één spoor aanwezig; een

langwerpige kuil, parallel aan de oostelijke korte zijde. Die kuil verdeelt het binnenterrein in twee delen: een kleiner deel van ca. 9,5 x 17,5 m en een groter deel van ca. 34 x 17,5 m. Het lijkt hier niet om een huisplaats te gaan. Het ontbreken van sporen binnen de structuur is namelijk opmerkelijk.

De (diepe) greppels bevatte archeologisch vondstmateriaal met een ruime datering tussen 70-300 na Chr. Daarnaast werd tegen één van de potten een losse paardenstaart aangetroffen en werd het complete skelet van een hengst in een kuil in de hoek van het terrein gevonden. Naar de exacte functie van de structuur is het nog gissen. Er valt te denken aan een rituele functie of een militaire functie. In de *civitas* zijn meerdere rechthoekige structuren met een rituele functie bekend en er zijn ook meerdere paardengraven gevonden (zie boven). Direct ten zuiden van de rechthoekige structuur zijn enkele dierbegravingen van o.m. schaap/geit en een middelgroot zoogdier aangetroffen. Of deze dierbegravingen enige relatie tot de rechthoekige greppelstructuur hebben, is nog niet zeker.

Verspreid binnen het onderzoeksgebied zijn een aantal structuren in de diverse restgeulen gevonden: bruggen en dammen. De bruggen bevinden zich allemaal in de aftakking van een restgeul die naar het noorden stroomde op een onderlinge afstand van ca. 25 m. Alle drie de bruggen hebben een andere constructie. De dammen liggen stroomopwaarts, ten oosten van het kruispunt van de restgeul. Ze dammen de oudste fase van de restgeul af en worden doorbroken door latere, jongere fasen van die geul. Dergelijke sporen van watermanagement sluiten naadloos aan op de dammen en duikers die zijn aangetroffen in de Marktveldgeul op het voormalig vliegveld Valkenburg (P1). Op het BPD terrein is in één van de geulen een compleet menselijk skelet aangetroffen. Hoewel er eerder in de Marktveldgeul ook al losse skeletdelen zijn aangetroffen die werden toegeschreven aan verspoeld materiaal van het grafveld op het Marktveld is een compleet skelet van een andere orde. Het kan nog steeds om een verspoeld graf gaan als het een heel recent graf was, maar eerder wijst dit in de richting van een noodlottig ongeval of een intentionele dumping van een overledene.

7 1^E MIENTLAAN

Archeologische Begeleiding (Protocol Opgraven) 1^e Mientlaan 20-30, Valkenburg Gemeente Katwijk IDDS Archeologie rapport 1841. 2015.

In opdracht van Centraal Orgaan opvang asielzoekers is in 2014 een archeologische begeleiding (protocol opgraven) uitgevoerd in verband met de geplande (her)ontwikkeling van het plangebied aan de 1^e Mientlaan. In de sleuven die tot 1 m-mv (ca. 0,90 m-NAP) zijn aangelegd, voor het riool en de kabels en leidingen, werden archeologische sporen aangetroffen. De sporen bestaan voornamelijk uit greppels met een vermoedelijke datering in de Romeinse tijd. De greppels waren komvormig met een platte bodem. In de greppels werd bijna geen (daterend) vondstmateriaal gevonden. Alleen in S4 werd een kleine verweerde scherf met mogelijk een Romeinse datering aangetroffen. Daarnaast werd een sloot met paalkuilen van een beschoeiing gevonden en het skelet van een paard. Deze sporen dateren waarschijnlijk ook in de Romeinse tijd.

De stratigrafische ligging van de greppels onder een laklaag geeft aan dat het waarschijnlijk greppels uit de Romeinse tijd zijn. De greppels zijn perceelsloten en wijzen vermoedelijk op het agrarische karakter van het plangebied in de Romeinse tijd. Mogelijk sluit dit greppelsysteem aan op die van perceel 1 en 2 (zie onder) op het voormalig vliegveld en op het systeem dat is aangetroffen op het BPD terrein (Nr 6; Limesbuurt).

De ondergrond van het plangebied is gevormd in een kwelderlandschap. Hierdoor is veel variatie aanwezig in de voorkomende sedimentlagen. Gemiddeld bestaat de opbouw van dit kwelderpakket uit naar boven toe fijnere sedimenten (*fining upwards*). De onderste sedimenten zijn zandiger en sterker gelaagd dan naar boven toe waar de sedimenten vooral kleiig zijn.

8 NIEUW VALKENBURG PERCEEL 2

Tol, A.J. & B. Jansen, 2012: *Sleuven door de delta van de Oude Rijn Plangebied Nieuw Valkenburg, gemeente Katwijk. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven. Leiden (Archol-rapport 172).*

Tol, A.J., Y.F. van Amerongen & B. Jansen, 2023: *Huisplaatsen, akkers en weilanden in de delta van de Oude Rijn Opgravingen van vindplaatsen uit de late bronstijd tot Nieuwe tijd op Perceel 2 van Project Locatie Valkenburg, gemeente Katwijk. Archol Rapport 670 ADC-rapport 6062*

De opgravingen op perceel 2 zijn in Archis geadministreerd onder meldingsnummer 4725624100.

Het landschap van Vliegkamp Valkenburg is gevormd door een afwisseling van erosie en sedimentatieprocessen onder invloed van water (zee, rivieren, krekken), resulterend in een stapeling van drie landschappen (van beneden naar boven): estuarien landschap, kwelderlandschap en deklandschap. Het estuariene landschap kwam rond 1100 v. Chr. boven gemiddeld hoog water te liggen waarna een landschap van kwelders, kreekruggen en kwelderkommen ontstond. In de loop van de late bronstijd verlandde dit kwelderlandschap en werd het voor de mens bewoonbaar. Daarmee startte een eerste bewoningsfase die de Late Bronstijd en Vroege IJzertijd omvat.

De oudste aanwijzingen voor menselijke activiteiten op perceel 2 dateren vanaf ca. 1000 v. Chr. (o.m. vlechtwerk uit een geul). In de 9^e eeuw v. Chr. is op twee plekken sprake van bewoning: een nederzettingsterrein in het noordwesten en een huisplaats in het zuidwesten van perceel 2. Het nederzettingsterrein omvat drie boerderijen, een zestal spiekers en/of bijgebouwtjes, greppels en stakenrijen, die de neerslag vormen van drie tot vier eeuwen bewoning tot in de 6^e eeuw v. Chr. De huisplaats is waarschijnlijk alleen in grofweg de 9^e eeuw v. Chr. bewoond en bestaat uit een (niet goed te reconstrueren) boerderij met bijbehorende spieker.

In de eerste helft van de Midden-IJzertijd zorgden grote overstromingen vanuit zee voor de vorming van de eerste fase van het dekpakket. Perceel 2 was toen langere tijd zo nat dat de mens het moest verlaten. Vanaf de tweede helft van de Midden-IJzertijd was bewoning weer mogelijk. Deze tweede bewoningsfase duurt tot het einde van de Late IJzertijd of het begin van de Romeinse tijd. Op vier plaatsen zijn éénfasige boerderijen uit dit tijdvak aangetroffen. Een wat groter greppelsysteem ligt in het zuidelijke komgebied en lijkt in de tweede helft van de Midden-IJzertijd en het begin van de Late IJzertijd (4e en 3e eeuw v. Chr.) thuis te horen. In het zuidoosten komt een plukje kleine ronde greppels voor. Elders zijn enkele geïsoleerde ronde greppels aangetroffen. Over hun functie tasten we in het duister. In de loop van de Romeinse tijd volgden

meer grote overstromingen waardoor het dekpakket verder werd opgehoogd. Van bewoning was toen op Perceel 2 geen sprake meer, alleen nog extensief gebruik.

In totaal hebben de opgravingen op perceel 2 negen boerderijen uit de late prehistorie opgeleverd. Als we ervan uit gaan dat de geïsoleerd gelegen, éénfasige huisplaatsen een levensduur hadden van zo'n 30 jaar, dan mag duidelijk zijn dat gedurende de twee bewoningsfasen van elk 3-4 eeuwen steeds hooguit één of twee boerderijen in en rondom perceel 2 hebben gestaan. Dit past bij het nederzettingsmodel van 'zwervende erven' die periodiek werden verplaatst, bijvoorbeeld als een boerderij aan vervanging toe was. Alleen in het noordwesten van perceel 2 is sprake van een nederzettingsterrein dat gedurende zijn bestaan (9^e – 6^e eeuw v. Chr.) min of meer plaatsvast was.

Naast de negen opgegraven boerderijen liggen in de nabijheid van perceel 2, maar buiten de opgravingen, nog enkele andere laatprehistorische boerderijen (vindplaatsen 1, 5 en 29).

In het noorden is een geïsoleerd gelegen, tweebeukige huisplattegrond aangetroffen die op enkele verstoringen door recente drains na, goed geconserveerd is (structuur 11). De plattegrond heeft een omvang van 8,3 x 5,6 m. De kernconstructie bestaat uit middenstaanders en wandpalen. Daarbuiten lagen aan drie zijden smalle greppels die als drupgoten voor het dak hebben gefunctioneerd. Buiten de westelijke had men geen drupgoot aangelegd. Op grond van de ligging van de drupgoten zal het dak aan de lange zijden en de oostelijke korte zijden schuin zijn geweest (schilddak). Aan de westzijde, waar een drupgoot ontbreekt, is mogelijk sprake geweest van een rechte gevel met zadeldakconstructie. Het aangetroffen aardewerk en een ¹⁴C-datering plaatsen de plattegrond in de tweede helft van de IJzertijd of het begin van de Romeinse tijd (grootweg 350 v.Chr. – 50 n. Chr.).

Formeel onderdeel van perceel 1 (zie onder) maar betrokken bij het rapport van perceel 2 is een onderzoek van de universiteit van Leiden in het kader van een Fieldschool in 2019. Er werd onderzoek gedaan naar een kleine vindplaats uit de tweede helft van de ijzertijd in het zuidwesten van perceel 1. Deze vindplaats bestond uit een zone van enkele meters in diameter die veel aardewerkscherven bevatte welke op basis van de typische groeven- en kamstreekversiering in combinatie met de korte gedrongen halsjes met vingertopversiering en golfbanden aan de buitenzijde eenduidig in de Late IJzertijd worden gedateerd. De zone met aardewerk in de vegetatiehorizont is slechts enkele centimeters dik en onderscheidt zich van de boven en onderliggende grijze klei en zavel door een donkere homogeen bruingrijs tot donkergrijze kleur. Er zijn geen sporen van structuren uit de Late IJzertijd aangetroffen. Het gaat hier dan ook duidelijk om een zone buiten de bijbehorende nederzetting waar op het maaiveld specifieke activiteiten plaatsvonden. Aangezien het om slechts een dunne vegetatiehorizont gaat met vrij uniform vondstmateriaal, moeten de activiteiten op vindplaats 18 dan ook van kortstondige aard zijn geweest. De vraag is echter wat deze activiteiten dan voorstelden.

9 LEGIOENSKAMP (NIEUW VALKENBURG, PERCEEL 1)

Tol, A.J. & B. Jansen, 2012: *Sleuven door de delta van de Oude Rijn Plangebied Nieuw Valkenburg, gemeente Katwijk. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven. Leiden (Archol-rapport 172).*

Blom, E., J. Loopik & W.K. Vos, 2024: *Legionairs op vliegveld Valkenburg (ZH). De opgraving van een onverwachte legerplaats uit de Vroeg-Romeinse tijd. ADC Rapport 6061/Archol Rapport 725.*

Het onderzoek naar perceel 1 van voormalig vliegveld Valkenburg is in Archis geadministreerd onder meldingsnummer 4697397100.

Met het aantreffen van de slietenfundering van een wal met daarin de restanten van palen van wachttorens werd al vrij snel na de start van het onderzoek (2019-2020) duidelijk dat we met iets militair te maken hadden. Met het aantreffen van een poortgebouw bleek dat ‘militairs’ aan één zijde ruim 440 m lang te zijn en met die kennis is vervolgens nog eens goed naar een samengestelde allesporenkaart van al het voorgaande onderzoek sinds de jaren 80 van de vorige eeuw op Veldzicht, Marktveld, Weerdkampen en De Woerd gekeken. Daaruit bleek dat precies 440 m naar het oosten het veronderstelde eerste tracé van de limesweg ligt die onder keizer Hadrianus zou zijn verlegd naar het zuidoosten. Dat het aldaar inderdaad een tracé van de weg betreft staat niet ter discussie maar het zijn vooral de ligging en de houten structuren die tussen de palen van de weg zijn aangetroffen die de aandacht trokken. De vergelijking met de slieten onder de westelijke wal is treffend en op (deels) gelijke intervallen als bij de westelijke wal staan palen in het wegtracé die geen functie kunnen vervullen in de wegoopbouw en ontegenzeggelijk van wachttorens afkomstig zijn. Met andere woorden: het eerste tracé van de limesweg is aangelegd op een al bestaande verhoging of dijklichaam langs de Rijn. Een verhoging die is ontstaan omdat op deze plek eerder de oostelijke wal van een militair kamp heeft gelegen. Een kamp van ruim 440 x 440 m in het vierkant en dus alleen maar bestempeld kan worden als een legioenskamp. Na Nijmegen de tweede van Nederland.

De hoeveelheid vondsten mag dan mager zijn en niet in verhouding staan tot een mogelijke occupatie van een militair kamp door duizenden legionairs, maar dat wat er is levert soms fraaie en bijzondere archeologische objecten op die betrekkelijk zeldzaam zijn op Nederlandse opgravingen. Naast aanwijzingen voor gebruik van broodtarwe, vijg en walnoot is er bijzonder glas aangetroffen en zijn ook hout- en metaalvondsten gedaan die aardig uitzonderlijk genoemd mogen worden. De torenpaal met inscriptie en de schedel van een paard in een van de paalkuilen van een waltoren springen daarbij in het oog. Verder kunnen de restanten van *lorica squamata* (schubbenpantser), diverse beslagstukjes en uiteraard de

pantserplaten met afbeeldingen van Minerva worden genoemd die van een buitencategorie vonden zijn welke zelden gedaan worden op Romeinse (militaire) vindplaatsen. De aangetroffen structuren (vooral de verdedigingswerken) hebben daarnaast interessante gegevens over de bouwvolgorde opgeleverd en kunnen uitgewerkt worden tot behoorlijk nauwkeurige reconstructies. Zo zijn er nieuwe resultaten geboekt als het gaat om de opbouw van de zoden wal, zijn er duidelijke aanwijzingen voor de gekozen aanpak van bouwen (eerst palen van torens plaatsen en daarna de wal opwerpen bijvoorbeeld) en kunnen we ook uiteenzetten hoe de ontmanteling plaats heeft moeten vinden. Ook een datum van bouwen kunnen we met grote mate van zekerheid bepalen op het voorjaar/zomer van het jaar 40 of in ieder geval kort nadat het hout voor de aanleg van het legioenskamp is gekapt in de voorgaande winter.

Wanneer we alle gegevens die dit onderzoek heeft opgeleverd op een hoop vegen dan komen we tot de conclusie dat we te maken hebben met een legioenskamp dat in het jaar 40 is aangelegd en dat naar alle waarschijnlijkheid maar (zeer) kort in gebruik is geweest. Toch is ervoor gekozen om een serieus verdedigingswerk rond het kamp aan te leggen en dat geeft wel aan dat we hier nu ook weer niet met een doorsnee *temporary camp* te maken hebben voor bijvoorbeeld slechts de overwintering van een legioen. Door de gegevens in een historiografisch kader te plaatsen komen we tot een weliswaar verregaande, maar ook aantrekkelijke hypothese dat dit kamp op diverse momenten in de geschiedenis van de Rijnmond een rol heeft kunnen spelen maar dat de oorsprong te maken heeft met de verovering van Brittania door Claudius in 43 na Chr., en al is opgericht onder Caligula tijdens zijn voorbereidingen voor de overtocht. Rond het begin van de jaren 40 start men met de bouw van een complex aan het einde van een door castella beveiligde transport- en bevoorradingslijn (de Rijn); een militair complex in Valkenburg waar een grote legermacht met bevoorrading in depot kon worden gezet. In theorie is het mogelijk dat (een deel van) de bevoorrading in de breedste zin van het woord, in 43 via de Rijnmond is gegaan, waarbij het legioenskamp als tijdelijke bevoorradingsbasis heeft dienstgedaan om dit transport vanuit het Rijnland naar het Engelse eiland te volbrengen. Alles wijst erop dat de militarisering van de Rijnmonding in de regeringsjaren van Caligula en Claudius te maken heeft met de geplande verovering van Engeland in 43 na Chr.

10 RIJNVAERT/FREDERIKSOORD

Van de Geer, P. 2015: *Sporen uit de Late-IJzertijd langs de Oude Rijn Proefsleuvenonderzoek in plangebied Rijnvaart, gemeenten Oegstgeest en Katwijk. Archol Rapport 267.*

In opdracht van de gemeenten Oegstgeest en Katwijk heeft Archol op 16 oktober 2014 een inventariserend proefsleuvenonderzoek uitgevoerd binnen het plangebied Rijnvaart in de gemeenten Oegstgeest en Katwijk. Doel was de aanwezige archeologische waarden in kaart te brengen en te waarderen. In overeenstemming met het PvE zijn binnen de gemeente Katwijk twee proefsleuven gegraven en binnen de gemeente Oegstgeest acht proefsleuven. Er werd slechts één spoor aangetroffen: het betreft een greppel in het onderzoeksgebied in Oegstgeest. De greppel vormt een halve cirkel met daaraan een vertakking richting het zuiden. Op twee plaatsen werd een concentratie aardewerk gevonden in de greppel. Het handgevormde aardewerk bestaat uit een tamelijk goed geconserveerd complex, van veelal rijkelijk versierd aardewerk dat overeenkomsten vertoont met de zogenaamde Santpoort II stijlgroep, die gedateerd wordt in de Late-IJzertijd of het begin van de Romeinse tijd.

Eimermann, E., R.M. Brouwer, D. IJdo, T. Beerens, R. Schrijvers, J. McDonald-Kerpentier & J. Flamman 2021: *Proefsleuven Frederiksoord Zuid, project Nieuw Rijnvaart, gemeenten Katwijk en Oegstgeest. V19-4089*

Op één enkel handgevormd aardewerkfragment na is geen sprake van laat-prehistorisch tot Romeins vondstmateriaal binnen het plangebied. Er kan dan ook geen koppeling gemaakt worden met de intrigerende Late-IJzertijdvindplaats pal ten zuiden van het plangebied (Rijnvaart). Landschappelijk gezien bestaat het plangebied zowel uit oever- als komafzettingen met vooral het beddingzand aan oostelijke zijde dicht tegen de bouwvoor, afgewisseld met oeverafzettingen. Bodemvorming is aan de westelijke helft van het plangebied aanwezig en lijkt te maken te hebben met de laatste fase van de Rijn voordat deze definitief werd afgedamd in de Late Middeleeuwen. Deze bodemvorming bevat geen aanwijzingen voor een laat-prehistorische, Romeinse tot middeleeuwse cultuurlaag.

11 JOGHTLUST

Stip op kruising Middenjoght en Lambrechtsveld. Onderzoek van RAAP is in Archis geadministreerd onder meldingsnummer 2884251100.

Müller, A. 2004: *Plangebied Joghtlust. Gemeente Valkenburg (ZH). Een inventariserend archeologisch onderzoek (proefsleuven). RAAP-RAPPORT 1087, Amsterdam.*

Ten noorden van het castellum heeft veel minder onderzoek plaatsgevonden dan de zone van de vicus ten zuiden van het fort. Van dit gebied zijn dan ook minder gegevens voorhanden. De resultaten van een klein proefonderzoek in 1994, tussen de Joghtlaan en het Buitenjoght waren teleurstellend. Op het Joght-terrein werd een lange oost-west gerichte sleuf gegraven. Hierin werd geen enkele aanwijzing voor Romeinse bewoning, noch voor menselijke activiteiten uit enige andere periode, gevonden. Uit het bodemprofiel viel op te maken dat dit terrein op enig moment in het niet al te verre verleden moet zijn afgegraven. Mogelijk is er klei gewonnen voor de dakpanindustrie (Hessing, De Haan & Lutter 1995). Müller heeft vervolgens aangetoond dat op historische kaarten in de nabijheid van het plangebied Joghtlaan een steenfabriek staat afgebeeld (Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990; ROBAS Producties, 1989).

Polak, M. & A.E. Gazenbeek, 2007: *Rapportage Archeologische Monumentenzorg 149 Archeologische waarnemingen ten noorden van het castellum te Valkenburg Z.H. (1998-1999).*

In de maanden januari tot en met maart 1998 werd ten noorden van het centrum van Valkenburg, in het Lambrechtsveld en het Middenjoght, de riolering vernieuwd. Daarbij werden door de werklieden enkele vondsten gedaan die de aanwezigheid van een grafveld uit de Romeinse tijd deden vermoeden. Op verzoek van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) werden de werkzaamheden daarop verder begeleid door F. Kleinhuis (prov. Zuid-Holland), die onder ongunstige omstandigheden enkele tientallen potten, sommige gevuld met crematieresten, en delen van een inhumatie en enkele paardenskeletten wist te bergen in het Middenjoght.

Het Middenjoght, de straat die ongeveer het midden vormt van het gebied waar de waarnemingen in 1998-1999 zijn gedaan, ligt op ruim tweehonderd meter ten noordwesten van het hoofdkwartier van het bekende *castellum* van Valkenburg. De weg die dit fort met de Brittenburg – voor de kust van Katwijk – moet hebben verbonden, zal ongeveer het tracé van de Hoofdstraat/Katwijkerweg hebben gevolgd, waar het Middenjoght in het oosten op uitkomt.

Kleinhuis heeft bij zijn waarnemingen in het Middenjoght ook grondsporen aangetroffen, in de vorm van kuilen en greppels waarvan enkele volgens hem mogelijk middeleeuws zijn. Bovendien heeft hij vrij veel vondsten kunnen bergen. Het merendeel van de aardewerkfragmenten stamt uit de 2^e eeuw. Van slechts

een deel van de vondsten is het aannemelijk dat ze uit een grafcontext afkomstig zijn. Het lijkt erop dat de bodem van dit gebied verspoeld is. Dit sluit aan bij de waarnemingen van R. Lutter (ROB) tijdens het onderzoek van 1994 op het terrein aan de Joghtlaan. Ook Kleinhuis heeft de indruk dat op enkele plaatsen verspoeling heeft plaatsgevonden. Deze veronderstelling lijkt te worden bevestigd door het onderzoek van de als crematie-urn gebruikte kookpot van het type Niederbieber 89, waaruit botmateriaal weggespoeld lijkt te zijn. Al met al is duidelijk dat zich in het gebied tussen het Lambrechtsveld en het Buitenjoght een grafveldje heeft bevonden, maar dat dit door verspoeling is verstoord. Het grafveld strekte zich in ieder geval niet ten noorden van het Middenjoght uit.

12 NIEUW VALKENBURG VINDPLAATS 2

Van der Leije, J., 2012: *Graven naar greppels. De opgraving van vindplaats 2 op het GHHR-terrein in plangebied Nieuw Valkenburg. Archol Rapport 136.*

In 2008 en 2009 zijn door Archol bv, in samenwerking met de Faculteit der Archeologie van Universiteit Leiden, een karterend en waarderend boor- en proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in onderzoeksgebied GHHR (Grondverbeteringsinstallatie Hoogheemraadschap Rijnland). Tijdens dit vooronderzoek zijn twee vindplaatsen aangetroffen. Vindplaats 1 (huisplaats) is door planaanpassing *in situ* (in de bodem) bewaard. Voor vindplaats 2 bleek dit niet mogelijk, waardoor het bevoegd gezag (gemeente Katwijk) besloot dat de vindplaats door middel van een opgraving onderzocht diende te worden. Dit is gebeurd onder meldingsnummer 2239231100.

Op vindplaats 1 is een nederzettingsterrein aangetroffen uit grofweg de Late Bronstijd – begin Romeinse tijd. De nederzettingssporen bestaan uit paalsporen, staken en kuilen. Daarnaast zijn greppels aangetroffen die ofwel als erfscheiding dienst gedaan kunnen hebben, ofwel als perceelsgreppels van akkers of graslandpercelen. Bij het proefsleuvenonderzoek op vindplaats 2 zijn resten van greppels en sloten uit de IJzertijd – Middeleeuwen/Nieuwe tijd aan het licht gekomen. Deze vindplaats is geïnterpreteerd als extensief benut weidegebied met twee of drie gebruiksfasen. Het oudste aangetroffen greppelsysteem omvat mogelijk twee fasen en dateert uit de IJzertijd en/of Romeinse tijd. De verkavelingen uit deze oudste periode houden mogelijk verband met de huisplaats op vindplaats 1.

Verschillende greppelsystemen zijn gekoppeld aan de top van de dekafzettingen, onder de oude bouwvoor. Eén daarvan lijkt samen te hangen met het drainagesysteem dat in 1938 of 1939, voorafgaand aan de inrichting van het vliegveld is aangelegd. Twee andere betreffen verkavelingen van het cultuurlandschap uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd. De jongste van de twee is terug te vinden op historische kaarten teruggaand tot 1544 en was tot in 1939 in gebruik, wanneer de aanleg van de vliegbasis startte.

De bewoningsniveau's in de top van het kwelderlandschap en de laklaag in het deklandschap lijken beide in de IJzertijd of mogelijk de Romeinse tijd thuis te horen. De oudste van de twee fasen bevindt zich op de afzettingen van het kwelder-krekenmilieu. De meeste sporen in de kwelderafzettingen bevinden zich op de hoger gelegen kwelderoever. De concentratie sporen in put 3 en 15 (ronde greppel, paalsporen en kuilen) wijst, samen met de aanwezigheid van een verspitte vondstlaag, op (de nabijheid van) een ijzertijd erf. De vondsten dateren de grondsporen in de Late IJzertijd.

Naast de greppels zijn geen andere sporen aangetroffen, wat duidt op een extensief gebruik van vindplaats 2 in de periode Late IJzertijd – Romeinse tijd, bijvoorbeeld als weidegebied. Mogelijk is het weidegebied

van vindplaats 2 gebruikt door de bewoners van de nederzetting op vindplaats 1. De jongste bewoningsfase van vindplaats 1 dateert namelijk eveneens uit de Late ijzertijd en/of vroeg-Romeinse tijd. Daar dit onderzoek al in 2010 heeft plaatsgevonden is (nog) niet onderzocht hoe de greppels qua oriëntatie passen binnen de geregistreerde greppelsystemen van BPD terrein (nr. 6), 1^e Mientlaan (nr. 7) en de percelen 1 en 2 van voormalig vliegveld Valkenburg (resp. nr. 9 en 8).

13 OEGSTGEEST NIEUW RHIJNGEEST-ZUID

Hemminga, M. & T. Hamburg, 2006: *Een Merovingische nederzetting op de oever van de Oude Rijn.* Archol Rapport 69, Leiden.

Bruin, J. de, F. Lippok & M. van Zon, 2015: *Definitieve opgraving (DO) Oegstgeest Bio Science Park, Campagnes 2009 t/m 2014.* Evaluatierapport

Jezeer, W. (red.), 2011: *Een Merovingische nederzetting aan de monding van de Rijn. Een archeologische opgraving te Oegstgeest Nieuw Rhijngest-Zuid. ADC Rapport 2054.*

Op het terrein waar tegenwoordig museum Corpus en het Bio Science Park gevestigd is, is door diverse partijen archeologisch onderzoek verricht. Vanuit de Universiteit zijn er diverse campagnes georganiseerd en ook door Archol en ADC hebben er onderzoeken plaatsgevonden. De onderzoeken zijn in Archis geadministreerd onder de meldingsnummers 2067836100, 2229414100 en 2285897100.

Bij de onderzoeken is een deel van een nederzetting uit de Merovingische periode opgegraven. Bestaande uit minimaal vijf gebouwen en 21 waterputten, en ook een aantal spiekers, losse paalsporen, stakenrijen, kuilen en greppels. Ook is direct ten westen van de nederzetting een zijarm van de Oude Rijn over een lengte van ongeveer 80 meter opgegraven, waarbij een beschoeiing is aangetroffen. Deze geul vormde de westelijke begrenzing van de nederzetting. De datering van de nederzetting kan op basis van de vondsten worden gesteld op de late 6^e en gehele 7^e eeuw. Bijzondere vondsten die zijn ontdekt zijn een houten trog, enkele munten en resten van in waterputten hergebruikt scheepshout.

Aan de hand van de in Oegstgeest aangetroffen sporen ontstaat een beeld van een nederzetting met lintbebouwing, bestaande uit naast elkaar gelegen erven die waren georiënteerd op een watervoerende geul. De erven waren door hekwerk omgeven en bevatten een woonstalhuis, één of meerdere schuren of bijgebouwen en verspreid gelegen spiekers. Het woongedeelte van de woonstalhuizen was georiënteerd op de geul aan de westkant van de nederzetting. Het stalgedeelte van de woonstalhuizen lag aan de oostzijde, gericht op het achtererf. De spiekers lagen aan de rand van het erf, op enige afstand van het woonstalhuis. De verschillende erven zijn waarschijnlijk gescheiden geweest door smalle paden, wat kan worden afgeleid uit de ruimte tussen de aangetroffen resten van hekwerk aan de zuidoostkant van het erf rond huis 2.

De waterputten liggen uitsluitend verspreid over het westelijke deel van de nederzetting. Het is helaas niet mogelijk specifieke waterputten en erven of huizen aan elkaar te koppelen. Het zou voor de hand liggen dat de waterputten op het lagere en nattere centrale deel van de nederzetting werden aangelegd, maar

daarvan lijkt geen sprake te zijn. Zij liggen juist op het hogere deel waar ook de huizen liggen. Gezien de hoeveelheid waterputten in het zuidelijke deel van het opgravingsterrein zou men daar ook een erf verwachten. Het zuidelijke deel van de nederzetting kan wellicht ook een overslag-/opslag- of andere functie gehad hebben, analoog aan de gelijktijdige nederzetting op De Woerd. Er is geen relatie aangetoond tussen de ligging van de hellingen of inhammen in de geuloever en de ligging van erven. Vooralsnog moet ervan uit worden gegaan dat de geuloever of –kade in gemeenschappelijk gebruik is geweest. De ‘kern’ van de nederzetting lijkt zich te bevinden onder de nu bestaande studentenbarakken. De geul loopt weg onder de meest westelijk gelegen barakken.

De vroegmiddeleeuwse nederzettingen in de Oude Rijnmonding hebben mogelijk deel uitgemaakt van een complex van centrale plaatsen in een samenhangend nederzettingsdistrict, die gelegen was op een verkeersgeografisch gunstige locatie. De vroegmiddeleeuwse nederzettingen in de Rijnmonding lagen dicht bij elkaar en moeten direct en intensief contact met elkaar gehad hebben.

Een opvallende overeenkomst tussen de vroegmiddeleeuwse nederzettingen in deze regio is dat zij bijna allemaal gelegen zijn aan zijgeulen van de Oude Rijn. Dit beeld was al bekend van de nederzettingen Koudekerk, Leiderdorp, Valkenburg De Woerd en Rijnsburg en nu blijkt dit ook in Oegstgeest het geval geweest te zijn. Valkenburg De Woerd lag als enige direct aan de rivier, de overige nederzettingen lagen op enige afstand van de hoofdstroom. In Valkenburg De Woerd, Rijnsburg en Oegstgeest waren de huizen haaks op de (beschoeide) geul georiënteerd.

14 KNOOPPUNT OMMEDIJK

Meijer, Y., A.W.E. Wilbers, S. Moerman & R.P.B. Torremans, 2020: *Wassenaar aan den Rijn Bewoning in een rivierenlandschap van de Bronstijd tot de Nieuwe tijd. Inventariserend Onderzoek d.m.v. Proefsleuven en doorstart naar Archeologische Opgraving. RijnlandRoute Knooppunt Ommedijk, Gemeentes Leiden en Wassenaar. IDDS Archeologie rapport 2336.*

Van 30 januari tot en met 4 juli 2017 heeft IDDS Archeologie een Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven met een doorstart naar een archeologische opgraving uitgevoerd voor het Knooppunt Ommedijk dat onderdeel uitmaakt van de RijnlandRoute, een nieuwe verbindingsweg tussen Katwijk en de A4. Uit het onderzoek is gebleken dat het plangebied Ommedijk tot ongeveer 3000 voor Chr. in zee gelegen was. Tussen ongeveer 2750 en 2500 voor Chr. ontstond de strandwal onder de huidige Maaldrift, Den Deil en Rijksstraatweg en lag direct ten noorden van het plangebied het estuarium van de Oude Rijn. Na 2500 voor Chr. veranderde dit estuarium in een delta en ontstond ten noorden van het plangebied de Ommedijk Rijngeul. In de loop van de Midden-Bronstijd verschoof deze Rijngeul naar het zuiden. Het plangebied, dat tot dan toe uit een laaggelegen veengebied had bestaan, werd door opslibbing en het siltiger/zandiger worden van de komkleiafzettingen vanuit de Rijngeul hoger en droger. Onder deze omstandigheden kon de mens van het gebied gebruik maken. Om de lage delen van het landschap toegankelijk te maken werden een plankenpad en een takkenpad aangelegd. Ook was er mogelijk sprake van één of twee kortstondig gebruikte structuren, bijvoorbeeld spiekers. Het gebruik van het gebied was maar van korte duur: de houtstructuren worden gedateerd tussen 1497 en 1350 voor Chr., en rond 1250 voor Chr. zijn er geen aanwijzingen meer voor het gebruik van het gebied door de mens.

In de Late Bronstijd was de Stevenshof Rijngeul opgeschoven tot in het plangebied en vormde langs de zuidzijde van de geul een ongeveer 100 m brede oeverwal. Deze werd in het plangebied doorsneden door de veel kleinere Veenwetering-geul, een riviertje dat het regenwater afvoerde van de strandvlakte. De oeverwal vormde lange tijd een gunstige locatie voor bewoning: er zijn huisplattegronden aangetroffen uit de Vroege IJzertijd, Midden-IJzertijd en Late IJzertijd. De samenvloeiing van de Stevenshof Rijngeul en de Veenwetering-geul werd gebruikt voor visvangst en het dumpen van afval.

Bijzondere vondsten uit deze zone zijn een fibula van het type La Tène A of B1 (resp. 450-380 en 380-250 voor Chr.) die vooral worden aangetroffen in het oosten van Nederland; een fragment van een mogelijke bronzen armband; en een uitstekend geconserveerde houten hamer die wellicht voor de ijzertijd-bewoners een alledaags gebruiksvoorwerp was maar als archeologische vondst zeer bijzonder is.

In de Late IJzertijd resteerden van de ooit 360-370 m brede Stevenshof Rijngeul alleen nog twee van de diepste stroomdraden: de Maaldrift-geul en de Ommedijk-geul. De Veenwetering-geul was inmiddels niet meer dan een natte laagte. Hier overheen zijn in de Late IJzertijd greppels gegraven, waarschijnlijk om overtollig water zoveel mogelijk op deze geul te lozen. In de Romeinse tijd raakte de Veenweteringgeul volledig opgevuld en zijn de greppels uit de Late IJzertijd aangevuld of aangepast tot perceleringssysteem. Het systeem had een strakke opzet volgens Romeinse maatvoering en is waarschijnlijk lange tijd in gebruik geweest. De oeverwal was ook in de Romeinse tijd nog bewoond. Aan het einde van de Romeinse tijd verlandden de Maaldrift-geul en de Ommedijk-geul. De voormalige Stevenshof Rijngeul, waar deze geulen doorheen stroomden, bleef als laagte aanwezig in het landschap.

Mogelijk was er in de Vroege Middeleeuwen nog sprake van bewoning op de oeverwal in het plangebied. Uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd zijn hier geen aanwijzingen meer voor. In het begin van de Late Middeleeuwen werd het landschap van de Ommedijk ontgonnen voor grootschalige landbouw. In het systeem van sloten dat werd aangelegd zijn de oriëntatie van de Romeinse percelering en de voormalige lopen van de Ommedijk- en Maaldrift-geulen nog herkenbaar. Bebouwing vond in deze periode waarschijnlijk alleen nog direct langs de Rijksstraatweg plaats, buiten het plangebied.

15 VALKENBURGSE MEER

Geerts, R.C.A., 2023: *Wonen aan het water. Een archeologische opgraving van een vroeg-Romeinse nederzetting aan het Valkenburgse Meer, gemeente Katwijk. ADC Rapport 6255.*

In de jaren '60 zijn bij de aanleg van het meer (zandwinning) waarnemingen gedaan op basis waarvan vermoed werd dat er zich vindplaatsen uit de Late IJzertijd aan de zuidrand van het Valkenburgse Meer bevonden. In de periode van 1992-1996 is deze zuidrand ingericht voor recreatiedoeleinden. Vijf locaties zijn sindsdien onderzocht die in de Vroege en Late IJzertijd of Vroeg-Romeinse tijd te dateren zijn op basis van het verzamelde scherfmateriaal. Hieruit is geconcludeerd dat er zich een lint van bewoning aan een zijarm van de Oude Rijn heeft gelegen die zich mogelijk uitstrekt tot aan het voormalige Vliegkamp Valkenburg. Wellicht dat vindplaats 2 op het voormalig vliegveld (nr 12) en andere erven op perceel 2 ook tot dit lint van bewoning gerekend mogen worden.

In september en december 2014 heeft RAAP een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven uitgevoerd. Het onderzoek had ten doel vast te stellen wat de exacte omvang was van de binnen de AMK terreinen en Ommedijkse Polder aanwezige archeologische vindplaatsen. Van de vijf vindplaatsen zijn er twee vrijgegeven, één ingepast (vindplaats 1), één wordt behouden *ex situ* (vindplaats 2) en één wordt behouden *ex situ* als de ontwikkeling daar aanleiding toe geeft (vindplaats 3). Op vindplaats 1 is scherfmateriaal aangetroffen dat in de Late IJzertijd en Romeinse tijd te dateren is. Het scherfmateriaal op een dieper niveau is in de Late IJzertijd te dateren en dat op een hoger niveau in de eerste helft van de 1^e eeuw tot het midden van de 2^e eeuw n. Chr.

Vindplaats 2 is door het ADC in 2021 onderzocht (meldingsnummer 5086471100). Het aardewerk dat in de jaren '90 van de 20e eeuw werd aangetroffen op vindplaats 2 dateert in de eerste helft van de 1e eeuw n. Chr. ADC heeft aangetoond dat de vindplaats strak langs een (verlandde) geul in het zuiden lag. Vermoedelijk is dit één van de vele geultjes in het brede estuarium van de Stevenshof Rijngeul (zie boven). De vindplaats betreft een kleine nederzetting bestaande uit een boerderij met daaromheen enkele afvalkuilen en kavelgreppels die maximaal gedurende enkele generaties in gebruik geweest zal zijn. Op basis van het botanisch en zoölogisch onderzoek is vastgesteld dat het een gemengd boerenbedrijf betrof met de focus op veeteelt. Zowel het aardewerk als de ¹⁴C-dateringen plaatsen de vindplaats in de Late IJzertijd en Vroeg-Romeinse tijd. Over de bevaarbare geul kon men via deze nederzetting van het legioensfort Valkenburg naar Leiden varen met platbodems. Deze transportroute lijkt ook het bestaansrecht van de nederzetting te zijn, op het moment dat de geul verland was aan het begin van de Midden-Romeinse tijd, wordt ook de nederzetting verlaten.

Van de boerderij resteren twee standgreppels die het uiteinde van de plattegrond vormen. De breedte van het huis ligt tussen de 4,6-4,8 m, gemeten vanuit het hart van die greppels. De greppels zijn 14-18 cm diep en komvormig in doorsnede. In de westelijke greppel zijn diverse sporen van palen aanwezig, deze zijn tussen de 20-30 cm diep en hebben een afgeronde onderkant. De twee centrale paalkuilen van dakdragende palen zijn 25 en 30 cm diep en komvormig. Qua datering zal deze plattegrond in de Vroege 1^e eeuw n. Chr. te plaatsen zijn.

Een groot deel van de plattegrond kon niet opgegraven worden vanwege de aanwezige spoorlijn en het fietspad. Mogelijk kan dit deel in een later stadium nog onderzocht worden, zodra de spoorlijn en het fietspad verplaatst worden. Een deel van de zuidoever is echter onlangs (2025) afgekalfd en in het meer gestort.

Direct ten noorden van de boerderij lag een terrein waar vooral greppels zijn opgetekend. De grondsporen bestaan uit enkele greppels uit de Romeinse tijd die oversneden worden door greppels uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. De sporen uit de Romeinse tijd bestaan uit relatief smalle greppels die qua oriëntatie in een noordoost – zuidwest grid liggen. Enkele van de greppels liggen haaks op elkaar en oversnijden elkaar wat een fasering in de aanleg veronderstelt. Een fasering die echter op basis van het vondstmateriaal niet nader te dateren is. Tussen de greppels zijn enkele kuilen en paalkuilen aangetroffen verspreid over het terrein. Deze sporen vertonen geen onderlinge samenhang en zijn daarom niet als onderdeel van een structuur te interpreteren. De greppels uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd zijn op de Minuutplan weergegeven. Deze greppels liggen 15 m uit elkaar en maken onderdeel uit van de percelering in die periode. Het vondstmateriaal uit deze greppels bevestigt de datering op basis van de historische kaarten en doet vermoeden dat de greppels pas in de 19^e eeuw gedempt zijn.

16 BOERDERIJ TORENVLIET

Loopik, J. & T.A. Goossens (red.), 2023: *Boerderij Torenvliet op vliegveld Valkenburg. De opgraving van een hoeve uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. ADC rapport 6060/Archol rapport 727.*

Onderdeel van het onderzoek naar perceel 1 op voormalig vliegveld Valkenburg betrof ‘Boerderij Torenvliet’, een laat-middeleeuwse boerderij die binnen het project bekend stond als vindplaats 17. Omdat deze vindplaats apart is uitgewerkt en gerapporteerd en omdat de boerderij qua datering ook afwijkt van de andere aangetroffen vindplaatsen op perceel 1 en 2 wordt de hoeve hier apart behandeld. Het onderzoek is echter wel onder hetzelfde meldingsnummer geregistreerd als het onderzoek naar de rest van perceel 1 (zie onder nr. 9) in Archis (4697397100).

Na de Romeinse bewoning van perceel 1 (eerst als legioenskamp en later ook voor civiele doeleinden) geldt er binnen dit plangebied een hiaat in bewoning van enkele eeuwen. Sporen van kleine bouwsels en greppels wijzen weliswaar op gebruik van het gebied in de Vroege Middeleeuwen maar een gebrek aan sporen van boerderijen wijst op een extensief gebruik (weide, hooiland, jacht et cetera). Voor bewoning was het gebied duidelijk te nat. Dit veranderde met de ontginning van het gebied vanaf ca 1200. Zowel op perceel 1 en 2 als op het BPD terrein, De Woerd en Marktveld/Weerdkampen treffen we greppels die wijzen op een gefaseerde ontginning. Na de Middeleeuwen blijven de slootsystemen intact en wijzigen alleen bij verschuiving van bezit (herverkaveling).

De oudste bewoningssporen op vindplaats 17 van perceel 1 dateren uit de 13^e eeuw en sluiten aan op de tweede ontginningsfase. Of deze sporen in verband gebracht mogen worden met bewoning is twijfelachtig. Duidelijke bewoningssporen dateren uit de 14^e eeuw. Op en rond een bewoond erf zijn de restanten van een boerderij, een bijgebouw, een hooimijt en diverse beer- en waterputten teruggevonden. Deze ‘historisch bekende’ boerderij kreeg vermoedelijk pas in de 19^e eeuw de naam Torenvliet, overgenomen van een nabijgelegen kasteel ‘Huize Torenvliet’. De incomplete staat van de bakstenen funderingen laten net niet toe de boerderij goed te faseren. Er wordt uitgegaan van een oorspronkelijke houten boerderij die in de 16^e eeuw wordt vervangen door een stenen ‘hallehuis’ die in de loop van de eeuwen erna is uitgebouwd tot een T-boerderij. Het boerenbedrijf is in stand gebleven tot de 20^e eeuw, toen het gebied in gebruik werd genomen als militair vliegveld. De vondst van 15 melkteilen wijst op een gemengd agrarisch bedrijf dat vooral gericht was op de boterproductie.

Auteurs:	
Opdrachtgever:	Provincie Zuid Holland
Contactpersoon:	
Datum:	24 oktober 2025

Bijlage 3: Kaart geplande ontwikkelingen

Ontwikkelingen (indicatief)

Legenda

- Plangebied
- Property
- Buffer
- Verwachtingszone

Ontwikkelingen

- 1 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 1
- 2 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 2
- 3 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 3
- 4 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 4
- 5 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 5
- 6 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 6
- 7 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 7
- 8 Ontwikkelaar/initiatiefnemer 8

